

İsrafil Şen

1994 yılında Artvin Borçka'da doğdu. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2017). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Şerhu'l-Mevâkıf ve Hâşiyeleri Bağlamında Nakli Delilin Kesinliği Problemi" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı (2020). Halen İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora öğrencisi ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 1388
İSAM Yayınları 265
İlmi Araştırmalar Dizisi 105
© Her hakkı mahfuzdur.

Şerhu'l-Mevâkıf ve Hâşiyeleri Bağlamında NAKLİ DELİLİN KESİNLİĞİ

İsrafil Şen

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın hazırlık Mustafa Demiray, Binazir Haşimzade
İmla İsa Kayaalp
Bibliyografya İsmail Özbilgin
Tasarım Ender Boztürk (iç), Hasan Hüseyin Can (kapak)

Bu eser
TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayımlanmıştır.

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 16.08.2024 tarihli
ve 2024/08 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Kasım 2024
ISBN 978-625-428-608-7

Kapak görseli: Seyyid Şerif el-Cürçânî, Şerhu'l-Mevâkıf (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, nr. 1388, 49^a)

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Caddde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Şen, İsrafil

Şerhu'l-Mevâkıf ve hâşiyeleri bağlamında nakli delilin kesinliği / İsrafil Şen. İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı, 2024.

258 s. ; 23,5 cm. (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 1388. İSAM Yayınları; 265. İlmi Araştırmalar Dizisi; 105)

Kaynakça ve dizin var.

ISBN 978-625-428-608-7

İçindekiler

Kısaltmalar 9

Önsöz 11

Giriş 15

I. Araştırmanın Konusu, Genel Çerçevesi ve Amacı 15

II. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları 20

III. *Şerhu'l-Mevâkıf* Haşiyeleri ve İçerikleri 25

3.1. *Şerhu'l-Mevâkıf*'in Bütün Bölümlerini Kapsayanlar 32

3.2. *Şerhu'l-Mevâkıf*'in Belirli Kısımlarına Tahsis Edilenler 34

3.2.1. *Şerhu'l-Mevâkıf*'in Bazı Bölümlerine (*Mevkıf*) Tahsis Edilenler 35

3.2.2. *Şerhu'l-Mevâkıf*'in Bazı Konularına (*Mersad*) Tahsis Edilenler 47

3.2.3. *Şerhu'l-Mevâkıf*'in Bazı Meselelerine (*Maksad*) Tahsis Edilenler 50

3.2.4. *Şerhu'l-Mevâkıf*'in Bazı Bahislerine (*Mebhas*) Tahsis Edilenler 52

3.2.5. *Şerhu'l-Mevâkıf* Etrafında Oluşan Reddiye Mahiyetindekiler 56

IV. Cürçânî Öncesi Eş'arî Düşüncede Naklî Delilin Kesinliği Problemi 66

4.1. Müttekaddimîn Dönemi 67

4.2. Müteahhirîn Dönemi 74

Birinci Bölüm

VAZ'IN TESPİTİ AÇISINDAN**NAKLÎ DELİLİN KESİNLİĞİ PROBLEMİ 97**

- 1.1. Vaz'ın Anlamı 99
- 1.2. Vaz'ın Tespiti 104
 - 1.2.1. Vaz'ın Tespitinde Lügat Bilgisinin Rolü 106
 - 1.2.2. Vaz'ın Tespitinde Gramer Bilgisinin Rolü 111
 - 1.2.2.1. Nahiv İlmi 114
 - 1.2.2.2. Sarf İlmi 116
- 1.3. Vaz'ın Tespitine Dair İleri Sürülen Problemler 117
 - 1.3.1. Dilin Nakli Açısından Problemler 118
 - 1.3.2. Dil Otoritelerinin Hata Yapma İhtimali Açısından Problemler 132
- 1.4. Vaz'ın Tespitine Dair İleri Sürülen Problemlerin Tahlili 135
- 1.5. Değerlendirme 144

İkinci Bölüm

ŞÂRIİN KASTININ TESPİTİ AÇISINDAN**NAKLÎ DELİLİN KESİNLİĞİ PROBLEMİ 147**

- 2.1. Şâriin Kastının Tespitine Dair İleri Sürülen Problemler 150
 - 2.1.1. Nakil: Aslı Anlamın Terkedilmiş Olma İhtimali 153
 - 2.1.2. İştirak: Bir Lafzın Çok Anlamlı Olma İhtimali 157
 - 2.1.3. Mecaz: Akla İlk Gelen Hakiki Anlamın Kastedilmeme İhtimali 158
 - 2.1.4. İzmar: Cümlede Bazı Ögelerin Gizli Olması İhtimali 163
 - 2.1.5. Tahsis: Kapsam Bakımından İstisnaların Bulunma İhtimali 167
 - 2.1.6. Takdim ve Tehir: Cümlede Yer Değiştirmiş Ögelerin Bulunma İhtimali 170
- 2.2. Şâriin Kastının Tespitini Mümkün Görmeyenlerin İddiaları 172
- 2.3. Şâriin Kastının Tespitini Mümkün Görmeyenlerin İddialarının Tahlili 173
- 2.4. Değerlendirme 178

Üçüncü Bölüm

AKIL İLE MUÂRAZA AÇISINDAN

NAKLÎ DELİLİN KESİNLİĞİ PROBLEMİ 181

- 3.1 Akıl ile Muâraza Meselesinin Müstakilliği 184
- 3.2. Naklî Delil ile Aklın Muâraza Etme İmkânı 189
- 3.3. Naklî Delil ile Aklın Muâraza Etme Durumu 192
- 3.4. Aklî Muarızın Naklî Delilin Kesinliğine Engel Olduğu İddiası 198
- 3.5. Aklî Muarızın Naklî Delilin Kesinliğine Engel Olduğu İddiasının Tahlili 200
 - 3.5.1. Cürcânî'nin Tahlili 201
 - 3.5.1.1. Aklî Muarızın Şer'î Alandaki Etkisi 201
 - 3.5.1.2. Aklî Muarızın Aklî Alandaki Etkisi 204
 - 3.5.2. Haşiye Yazarlarının Tahlili 210
- 3.6. Değerlendirme 226

Sonuç 233

Ek: *Şerhu'l-Mevâkıf*'in Naklî Delilin Kesinliği Problemine Dair Bölümü 239

Kaynakça 243

Dizin 256

Kısaltmalar

a.mlf.	aynı müellif
bk.	bakınız
çev.	çeviren
ed.	editör
haz.	hazırlayan
hş.	hicrî-şemsi
H.z.	Hazreti
krş.	karşılaştırınız
nr.	numara
ö.	ölüm tarihi
r.a.	radıyallahu anh
ts.	tarihsiz
vb.	ve benzerleri
v.dğr.	ve diğerleri
vr.	varak
y.y.	yayıncı yok

Önsöz

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على سيدنا محمد
وعلى آله وصحبه ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين أجمعين

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri, dini anlama ve yaşama hususunda bütün müslümanlar için hayatî öneme sahiptir. Müslümanlar tarih boyunca dünya ve ahiret saadetleri için bu iki kaynağı rehber edinmiş ve yollarını bu kaynaklarla aydınlatmıştır. Tabii olarak bu kaynakların etrafında pek çok ilim teşekkül etmiş ve hepsi ayrıntılı bir şekilde incelemeye tâbi tutulmuştur. Bu bağlamda "İslamî ilim" şeklinde nitelenen bütün ilimler, esasen ya doğrudan ya da dolaylı olarak bu iki kaynak üzerine bina edilmiş olup onları muhtelif açılardan tetkik etmektedir.

Önemli İslamî ilim dallarından biri olan kelim ilminde de bu kaynaklar çeşitli yönlerden araştırma konusu edilmiştir. Özellikle epistemoloji bağlamında mevzubahis olan bu kaynaklar, mezkûr ilimde "naklî (veya lafzî ve sem'î) delil" şeklinde anılır ve genel olarak kesin (*yakîni* ya da *kat'î*) bilgiye ulaştırıp ulaştırmama açısından analize tâbi tutulur. Daha teknik bir ifadeyle, naklî delillerin medlulüne dair kesinlik verip vermeme ilişkisi sorgulanır.

Naklî delilin kesinliği meselesi, bir problem olarak müteahhirîn dönemi kelamcılar tarafından vazedilmiş ve etraflıca tartışılmıştır. Bu dönemin önde gelen simalarından Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) de bu tartışmaya katılan ve önemli mülahazalarda bulunan âlimlerdendir.

Meseleyi kendisine gelinceye kadar oluşan birikimden istifade ederek ele alan Cürcânî, bu meselede sonraki süreçlerde de oldukça etkili olmuştur. Bu çalışmada da mezkûr problem, öncesi ve sonrasındaki âlimlerin görüşleriyle mukayese edilerek Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkîf*'ta benimsemiş olduğu görüşler merkezinde ele alınmıştır.

Bu kitap, 2020 yılının Temmuz ayında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulup kabul edilen *Şerhu'l-Mevâkîf ve Hâşiyeleri Bağlamında Naklî Delilin Kesinliği Problemi* başlıklı yüksek lisans tezimize dayanmaktadır ve girişi müteakip üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Bölümlendirme veya ana iskelet açısından tezde büyük değişiklikler yapılmamakla birlikte, içerik olarak hem kemiyet hem de keyfiyet bakımından ciddi düzenleme ve geliştirmeler yapılmıştır. Buna dair bir örnek vermek gerekirse, tezde naklî delilin kesinliği problemine yer veren haşiye sayısı yedi olarak tespit edilmişken, bilahare yapılan daha ayrıntılı taramalar neticesinde bu sayı on dörde çıkarılmıştır.

Giriş kısmında, evvela araştırmanın konusu ve amacıyla yöntem ve kaynaklarına değinilmiştir. Ardından çalışmanın aslı kaynaklarından olan *Şerhu'l-Mevâkîf* haşiyeleri incelenmiş ve içerikleri tespit edilmiştir. Bunun akabinde de kronolojik olarak Cürcânî öncesi Eş'arî düşünürlerinin naklî delilin kesinliği problemiyle ilgili yaklaşımları ana hatlarıyla ortaya konmuştur.

"Vaz'ın Tespiti Açısından Naklî Delilin Kesinliği Problemi" başlığını taşıyan birinci bölümde, naklî delillerin dilde kesinlik ifade edip etmediği tartışılmıştır. Burada ilk olarak Cürcânî'nin açıklamaları çerçevesinde vaz'ın ne anlama geldiğine yer verilmiş, ardından da vaz'ın tespiti hususunda lûgat ve gramer bilgisinin gerekli oluşundan bahsedilmiştir. Daha sonra dildeki bazı zannîliklerden hareketle naklî delillerin dilde kesinlik bildiremeyeceğini iddia eden düşünürlerin argümanlarına değinilmiş; son olarak da Cürcânî'nin bu iddiaları nasıl tahlil ettiği, haşiye yazarlarının analizlerinden de istifade ile ortaya konmuştur.

"Şâriin Kastının Tespiti Açısından Naklî Delilin Kesinliği Problemi" başlığını taşıyan ikinci bölümde, akıl ve irade sahibi bir mütekellim olarak şâriin naklî delillerle ne kastettiğinin tespit edilip edilemeyeceği sorgulanmıştır. Bu bölümde öncelikle şâriin kastının tespit edilemeyeceğini iddia eden düşünürlerin argümanları ortaya konmuş, ardından

da Cürçânî'nin bu iddialar karşısındaki yaklaşımına değinilmiştir. Ayrıca haşiye yazarlarının analizleri ile mesele derinleştirilmiştir.

“Akıl ile Muâraza Açısından Nakli Delilin Kesinliği Problemi” başlığını taşıyan üçüncü bölümde, akıl ile naklin ilişkisi incelenmiştir. Burada Cürçânî'nin bu hususu müstakil bir kısım olarak ele aldığı belirtildikten sonra matlup türleri bağlamında nakli delil ile aklın muâraza etme imkânına değinilmiş, muâraza ettikleri durumda nasıl bir yöntem takip edileceği ortaya konmuştur. Daha sonra bu muâraza durumunun nakli delilin kesinliği hususunda nasıl bir etkiye sahip olduğu bütün yönleriyle tartışılmıştır. Son olarak Cürçânî ve haşiye yazarlarının bu meseleye nasıl yaklaştıkları ortaya konmuş ve nihai görüşleri etraflıca tahlil ve tenkide tâbi tutulmuştur.

Sonuç kısmında ise yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen bilgiler kısaca değerlendirilmiş ve probleme dair ulaşılan kanaatlere yer verilmiştir. Ayrıca bu alanda yapılacak çalışmaların keyfiyetine dair de bazı önerilerde bulunulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen bütün hocalarıma ve dostlarıma şükranlarımı sunuyorum. Gerek konunun belirlenmesinde gerekse yazım sürecindeki yüksek ihtimamlarından ötürü değerli hocam Prof.Dr. Hülya Alper'e hususi olarak teşekkür ediyorum. Onun kıymetli tavsiyeleri ve hikmetli yönlendirmelerinin bu çalışmada çok büyük yeri vardır.

Yine bu çalışmanın ilk halini okuma ve önemli önerilerde bulunma nezaketini gösteren Prof.Dr. Ramazan Yıldırım ve Doç.Dr. Mehmet Bulgen hocalarıma da teşekkür ederim. Ayrıca araştırmalarım esnasında muhtelif hususlara dair istişarelerde bulunup kıymetli tavsiyelerini aldığım Prof.Dr. Yusuf Şevki Yavuz, Prof.Dr. Murteza Bedir, Prof.Dr. Ömer Türker, Prof.Dr. Tahsin Görgün, Prof.Dr. Eşref Altaş, Doç.Dr. Veysel Kaya, Dr. Abdullah Demir, Dr. Abdullah Yıldırım ve Arafat Aydın hocalarıma da müteşekkirim.

Engin bilgisi ve yazma eser tecrübesi bulunan değerli ilim adamı Abdülhamid Türkmânî hocama hem *Şerhu'l-Mevâkıf* etrafında oluşan literatürün tespitinde hem de yazısı zor yazma eserlerin -özellikle de derkenar notlarının- okunmasında muazzam yardımları dolayısıyla bâhusus teşekkür etmeliyim. Gerek kaynak temini ve teknik bilgiler

hususunda gerekse çalışmanın muhtelif meselelerinde bilgi ve tecrübelerine müracaat ettiğim kıymetli ağabeylerim, dostlarım ve meslektaşlarım Dr. Muhammet Salih Sürücü, Dr. Mesut Erzi, Aziz Ençakar, Musa Sancak, Tuncay Azar, Muhammed Yasir Şahin, Mehmet Emin Güleçyüz ve Muhammet Daştan'a da teşekkürü borç bilirim.

Lisans eğitimimim başından bugüne kadar istifade ettiğim ve ilim yolculuğumun en güzel günlerini geçirdiğim İlimler ve Sanatlar Merkezi'ni (İSM) de burada anmam gerekiyor. Gerek yöneticilerine gerekse hocalarına ayrı ayrı teşekkür eder, derin minnettarlığımı ifade ederim.

Son olarak eğitimim hususunda her türlü imkânlarını seferber ederek beni destekleyen muhterem annem, babam ve ablam ile çalışmalarım sürecinde her türlü fedakârlığı gösteren değerli eşime, oğlum Ali Haydar'a ve kızım Ayşe'ye derin hürmet, muhabbet ve hayır dualarımı arzederim.

Nihaî şükür ise yardım ve tevfikin asıl kaynağı olan yüce Rabbime aittir.

İsrafil Şen

Ümraniye - İstanbul

16 Safer 1446 / 20 Ağustos 2024

Giriş

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, GENEL ÇERÇEVESİ ve AMACI

Araştırmanın konusunu *kesinlik problemi açısından naklî deliller* oluşturmaktadır. Bu konu müteahhirin döneminin çok yönlü âlimlerinden Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin (ö. 816/1403) kaleme aldığı ansiklopedik kelimeler eseri *Şerhu'l-Mevâkıf* ile bunun etrafında oluşan literatür merkezinde incelenecektir. Çalışma, mezkûr konuyu tarihsel arka plandan da istifade ederek analiz etmeyi ve güncel problemlerle irtibat kurulabilecek şekilde tahlile tâbi tutmayı hedeflemektedir.

Naklî delillerin, bâhusus Kur'an âyetleri ve hadîs-i şeriflerin bahsi geçen itibarla ele alınması, İslam ilim geleneğinde temelde iki adımda gerçekleştirilmiştir. Birincisi, sübutunun kesinliği, ikincisi ise delaletinin kesinliğidir. Evveleminde ilk hususla hadis usulü, ikinci ile de fıkıh usulü ilmi ilgilenmektedir. Ancak İslamî ilim olarak nitelenecek bütün ilimler için naklî delillerin kesinliği meselesi hayati önem arz etmektedir. Zira naklî deliller bu ilimler için hem üzerine bina olunan dayanaklar hem de temel referans noktaları anlamına gelmektedir.

Kesinlik açısından naklî deliller meselesi veya daha teknik tabirle naklî delillerin kesinliği problemi, adından da anlaşılacağı üzere, iki temel kavramın terkiibinden oluşmuştur: Naklî delil ve kesinlik. Problemin içeriğine geçmeden önce, bir delil türü olarak naklî delilin anlamıyla onlar söz konusu olduğunda sorgulanan kesinlikten ne kastedildiği üzerinde durmak gerekir.

Naklî delil¹ genel olarak aklî delilin mukabili olarak ele alınır ve *nakle dayanan delil* şeklinde ifade edilir. Mesela, bu minvalde temsil kabiliyeti yüksek bir âlim olarak İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) yaklaşımına bakılabilir. O, evvela delili aklî ve sem'î olmak üzere iki kısma ayırır ve aklî delili, “Kendisinde bulunan lazım bir sıfat ile delalet eden ve medlulüne delalet etmediği durumun akılda takdir edilemediği (delil)dir.” şeklinde tanımlar. Akabinde ise naklî (veya kendi ifadesiyle *sem'î*) delili, “Doğru habere yahut itaatin vâcip olduğu bir emre istinat eden (delil)dir.” şeklinde tanımlar.² Görüldüğü üzere, Cüveynî burada, a) delili kaynağına göre taksim ederek naklî delili aklî delilin mukabili olarak ele alır ve b) onun bir habere veya emre dayanan bir delil olduğunu belirtir.

Cüveynî'nin bu yaklaşımı genel olarak sonraki dönemlerde kısmî farklılıklarla sürdürülmüştür.³ Örnek olarak, zikredildiği üzere, müteahhirîn döneminin önemli bir temsilcisi sayılan Cürcânî'nin görüşlerine bakılabilir. O da delilin temelde aklî ve naklî şeklinde taksim edileceğini belirtir. Ancak “İşte tahkik budur!” diye nitelediği bir hususa dikkat çeker. Ona göre aklînin mukabili olan naklî delil, bütün mukaddimleri itibariyle nakle dayanan, hiçbir aklî mukaddimenin dahil olmadığı bir delil anlamına gelmemektedir. Zira böyle bir delil esasen geçerli bir delil olarak tasavvur edilemez. Çünkü aklî delil olmaksızın naklî delilin geçerliliği temellendirilemez. Bundan dolayı naklî delilin doğru anlamı, *genel olarak nakle dayanan delil* demek olup “aklî ve naklîden mürekkep” şeklinde ifade edilmelidir. Kendi ifadelerinden takip etmek gerekirse, Cürcânî şunları kaydeder:

Delil ister yakın ister uzak olsun ya bütün mukaddimeleriyle (öncül) aklîdir ya aynı şekilde bütün mukaddimeleriyle naklîdir ya da bu ikisinden mürekkeptir. Birincisi, hiçbir şekilde sem'a dayanmayan sırf

••••••••

- 1 Naklî delil için sem'î şer'î, sem'î, şer'î ve lafzî olmak üzere farklı isimlendirmeler de söz konusudur (bunlardan sem'î şer'î kullanımı için bk. Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 14; diğer üç tesmiyenin bir arada bulunduğu bir örnek için bk. Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, IV, 319- 320).
- 2 Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 8; krş: Bâkılânî, *el-İnsâf*, s. 14; Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, I, 189.
- 3 Cüveynî'nin yaklaşımına benzer görüşler için bk. Fahreddin er-Râzî, *el-Erbâin*, II, 251; a.mlf., *Meâlimü usûli'd-dîn*, s. 22; Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, IV, 326; Beyzâvî, *Tavâliu'l-envâr*, s. 53; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, II, 48-49.